

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Literatūra tarp dramos ir žaidimo, arba Ar tikrai „rašyti gali kiekvienas“?

2013-04-05

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Svarstymai

AUTORIUS: Jūratė Sprindytė, Laimantas Jonušys, Rimantas Kmita, Jurga Tumasonytė, Solveiga Daugirdaitė, Elena Baliutytė, Regimantas Tamošaitis

DATA: 2013-04

Literatūra tarp dramos ir žaidimo, arba Ar tikrai „rašyti gali kiekvienas“?

Jūratė Sprindytė, Laimantas Jonušys, Rimantas Kmita, Jurga Tumasonytė, Solveiga Daugirdaitė, Elena Baliutytė, Regimantas Tamošaitis

2012-ųjų knygos

Atrodo, kad ir pernai knygų srautas nė kiek nesumažėjo, knygynai skaitantį žmogų tiesiog gundyte gundo ir intriguojančiais, įdomiais, stipriai traukiančiais kūriniais. Galbūt klystu, bet susidaro įspūdis, kad lietuvių skaitytojas vis labiau ima gerbti savo autorius, o verstinė literatūra traukiasi kažkur toliau ir egzistuoja kaip gana universalus, bet mūsų jau netrikdantis kultūrinis fonas.

Lietuvių autoriai įgyja vis daugiau pasitikėjimo savimi ir skaitytojais, nebelieka jokių atsilikusios šalies kūrėjų kompleksų, jie rašo su įkvėpimu, rašo daug, ir niekas jų nesustabdys. Nyksta tik profesionalių kritikų gretos, bet jie niekam ir nerūpi.

Tačiau literatūros procesas visai be kritinės refleksijos, be profesionalių apmąstymų bei vertinimų būtų nerimtas, o knygos gimimo įvykis – lyg netikras, neapiformintas, tarsi kūdikis be gimimo liudijimo. Visi autoriai nori ne tik kad juos skaitytų, bet kad ir kvalifikuotai paminėtų, įvertintų. Ir tai teisinga. Geros knygos ir geri jų autoriai yra nusipelnę pagarbos, o skaitančiajai visuomenei taip pat reikia argumentuotų kūrybos aptarimų, kad būtų galima dėl ko nors apsidžiaugti arba priešingai – ant ko nors supykti. Juk su kiekvienais metais išlaisvėjusios literatūros kūrėjai vis labiau leidžia sau ir tokią saviraiškos galimybę – ryžtingai ginti savo dvasinio gyvenimo vaisius. Jeigu autorius pakankamai ryžtingas, žiūrėk, kritikas ima ir prityla. Teisingai – tegul pats

parašo geriau, jeigu jam kas nors nepatinka.

Kokios buvo 2012 metų knygos? Jų tikrai buvo daug ir tikrai buvo gerų. Nėra prasmės išradinėti įmantrių klausimų – kas, kaip ir kodėl rašo, kokios dabar perspektyvos, projekcijos ir pan. Todėl paklauskime apie pernai pasirodžiusias knygas paprastai:

Į kokias 2012 m. prozos ir poezijos knygas atkreipėte dėmesį ir kodėl?

Ar literatūros procese pajutote kokius nors pokyčius, naujas tendencijas?

Jūratė Sprindytė

Romualdas Granauskas savo šunį Bulį šėrė ne ridikais. Apie besąlygišką žmogaus ir šuns meilę parašė jaukią apysaką „Kai reikės nebebūti: mano draugo gyvenimas ir mirtis“. Tokia paprastai papasakota istorija yra vertybė etiniu ir komunikatyvumo požiūriu. Aš, kaip ir Bulis savo šeiminką, myliu lietuvių literatūrą, todėl nejaučiu, kad skaitau knygas iš bado, normalių (gerų) tekstų kiekis – kaip ir kasmet pakankamas, gal tik prastų padaugėjo.

Įžvelgiu tendenciją, kad rašytoją dabar gelbsti medžiaga, t. y. vaizdavimo objektas. Kai medžiaga nauja tuo, kad lietuvių literatūroje beveik ar visai tinkamu lygiu neeksplloatuota, tai tekstui sukuria pridėtinę vertę. (Eugenijus Ališanka taip ir rašo: „man reikia ne temos, ne įkvėpimo, ne vaizduotės. Man reikia medžiagų. Visa kita vėliau. Jeigu prireiks“, p. 97.) Originalumo galimybė – medžiagos ir interpretacijos pirmeiviškumas.

Marius Ivaškevičius sutelkia dėmesį į dabartinių emigrantų savivokos prarajas (pjesė „Išvarymas: vieno obuolio kronika“), Alvydas Šlepikas – į prarastas „vilko vaikų“ tapatybes ir baisiai iškreivintus likimus (romanas „Mano vardas – Marytė“), Sigitas Parulskis – į tamsius lietuvių veiksmus ir laikysenas naikinant žydus vokiečių (romanas „Tamsa ir partneriai“). Laurynas Katkus pasakojime „Judantys šešėliai“ įskelia įtampą tarp dviejų jaunuolių tipažų – dabartinio niurgzlaus inteligento ir prieš šimtmetį gyvenusio veržlaus, karingo Baltijos vokiečio. Sėkmingiausiais ir laikau šiuos netolimos praeities istorinius romanus, kurie kompaktiškai ir gyvybingi savo problematika (priešingai nei tolimos istorinės praeities gaivinimas Vaidos Marijos Knabikaitės romane apie karaliaus Mindaugo žmonas – šis tekstas atrodo atklydęs iš tarpukario rašymų paraštės).

Romano galimybių spektrą puikiai praplečia subjektyvistinė žanro atmaina – Donaldo Kajoko fantazijos ir filosofijos sampynos subtiliame romane „Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys“; net užmiršę siužetą skaitytojai visada prisimins tuos žavius *donkajokiškus* padarėlius – *nesybes*. Šias visas pernykštes lietuviškos prozos linkmes savotiškai sublimuoja E. Ališankos esė pasakojimai „Gatvė tarp dviejų bažnyčių“, supinti iš daugialypių gijų, vienas iš retų esė tipų, kurie knygoje atrodo stipriau nei kultūrinėje spaudoje (tuo beveik unikalūs). E. Ališankos knyga be narcisizmo – irgi išskirtinis jos bruožas. Jei pasakotojas dėmesį ir nukreipia į save, tai tik bendražmogiškų krizių akimirkomis. Mąslus stilius, polifoniškos jungtys tarp giminei ir šeimai tekusių išgyvenimų ir dabarties pasakotojo būsenų produkuoja našias injekcijas mūsų sąmonei. Be to, knyga man pasirodė tiesiog artima savo pasaulėjauta – radau daug tapatinimosi plotų ir būsenų, vis dėlto mūsų karta ir patirtis panaši. Kai E. Ališanka

sovietinėje armijoje skaitė Juozo Apučio novelių rinkinį „Gegužė ant nulūžusio beržo“ kaip Bibliją, po apsakymą per dieną, aš rašiau šiai knygai pakilią recenziją. Simpatiškas E. Ališankos esė bruožas – gebėjimas ironizuoti su aksomo pamušalu, todėl net banaloka paralelė (gyvenimas – cirkas) išsiskleidžia kaip autentiškos kūrybos medžiagos pavyzdėlis, gavus nemokamą bilietą į pravažiuojantį cirką Šveicarijoje. O ten net antis ori, nes pasitiki savo senomis, septynių šimtų metų demokratinėmis institucijomis...

Dar viena ryški ir progresuojanti tendencija – „rašyti gali kiekvienas“. Pernykštis vidutinės lektūros plūsmas rodo, kad leidyklos vis labiau toleruoja šį principą. „Rašyti gali kiekvienas“ – taip pavadinta kiek anksčiau pasirodžiusi Laimos Vincės edukacinė knyga apie kūrybinio rašymo dirbtuves pradedantiesiems ar studentams. Daug kam iš autorių, deja, leidžiančių knygų prestižinėse leidyklose ir net remiamų Kultūros ministerijos, dar ir kaip tokias dirbtuves praverstų lankyti, kad jų rašoma lektūra būtų bent kiek arčiau kūrybos. Išsigandau, kad prarandu profesionalumą, nes nebėgiu skaityti tos lėkštos foninės, antrarūšės neva literatūros, o normalus kritikas turi pajėgti skaityti viską (iš diskretiškumo nebevardinsiu, kurie veikalai šiemet buvo ne mano jėgoms). Užtat kokybės standartus visiškai atitinka daugelis poezijos rinkinių – Rimvydo Stankevičiaus, Gyčio Norvilo, Gintaro Bleizgio, Aido Marčėno. Vladas Braziūnas („Fontes amoris“) nesiliauja savo tiglyje kaitinęs lietuvių garsyno elementų ir stebinęs poetine instrumentuote, kuri eilėraščių frazės sukabina į tik šiam poetui būdingus nerūdijančius lingvistinius lydinius („ašvienis, Viešpatie, aš vienas“)... Stasio Stacevičiaus rinkinyje „Stiklinė“ įsiminė pagrįstai rutuliojama stiklo ir būdvardžio „stiklinis“ polisemantika ir šiurpoka mirties nuojauta. Provokatyviu valiūkavimu patraukė Artūro Valionio eilėraščių knyga „Apytiksliai trys“.

Šiandienos rašytojui itin svarbu stiliaus kodas ir intonacinis pasirinkimas. Viena yra intelektualus E. Ališankos šmaikštavimas, kas kita – išplitęs žurnalistinis šmaikštavimas. Žurnalizmas vis drąsiau pozicionuoja save kaip vienintelis teisingas požiūris į pasaulį ir kėsina užimti dominuojančias pozicijas. Jam būtina skandaliuko dozė, abejotino skonio sąmojai, pašaipa ir pagieža, tariamas viršenybės jausmas, panika intelektualiniam (ar filologiniam) elitui ir kiti ėdria ironija atmiešti nepozityvūs nusiteikimai. O tas atsainus „dėjau skersą ant kritikos“ yra užslėptas pripažinimo troškimas.

Vejamės pasaulinę tendenciją, kai gausiau ir noriau rašoma bei skaitoma negrožinė literatūra. Ir pas mus tokios pasiūla vis įvairesnė (memuarinės, kelionių užrašų, epistoliarinės ir t. t.). Dėl kultūrinės ir pažintinės informacijos kiekio ir Vandos Zaborskaitės autobiografiją, ir Vaivos Grainytės „Pekino dienoraščius“, ir Akvilės Zavišaitės laiškus tikrai įdomiau ir naudingiau skaityti už daugelį romanų. Albino Bernoto „Kaustytos žąsų“ išsiskiria mąšliu ir tolerantišku santykiu su praeitimi, o stilius – išlavinta kalba, vinguriais ir išsišakojimais stebinančia sintakse. Labiausiai įsiminė A. Bernoto aprašytas vyresnių rašytojų orumas, vidinė savigarba. Asmenybės kalibro reikšmę dar labiau sustiprina V. Zaborskaitės „Autobiografijos bandymas“ – ne vaikystės išpūdžių sanauja (kaip daugumoje vyresnių lietuvių rašytojų pasipasakojimų), bet nuosekli savikūros istorija, asmens sąmonėjimo „enciklika“. Profesorės rašymas stebina (ir yra sektinas) keliais dalykais: kritiška autorefleksija, konstruktyvumu, pozityvia kūrybine energija – viso to gerokai stinga mūsų dabarčiai.

Berašant šią apžvalgėlę atėjo žinia, kad vasario 25 d. mirė Mykolas Sluckis. Ne taip seniai teko iš naujo perskaityti jo „Adomo obuolį“ (1966) ir norėtusi kvestionuoti išsigalėjusią tezę, kad vidinis monologas anuomet „laužė ideologinius barjerus“; kas kita, kad praplėtė psichologinės analizės literatūroje galimybes. O pirmąjį tariamą nuopelną reikėtų rimtai peržiūrėti, bet šiuokart – ne apie kūrybą, o apie laikyseną. Pokario metais buvo toks incidentas, lemtingai paveikęs mano tėvo Adolfo Sprindžio kūrybinę karjerą. Lietuvos pradedančiųjų rašytojų respublikiniame susirinkime 1948 m. M. Sluckis pasakė rūsčią kalbą, kaltinančią tėvą, kad jis „yra niekšingas dviveidis“, „išvaikščiojęs vokiškus spaudos mėšlynus, susitepęs su buožėmis“, nes išgelbėjo nuo trėmimo mano mamą („Rašytojas pokario metais“, 1991, p. 180). Sekė sankcijos – karo metais kritikų išskirtas kaip vienas perspektyvesnių lietuvių prozininkų, A. Sprindis turėjo nutilti ir tik po šešiolikos metų išleido pirmą apsakymų knygą („Ateina šeštadienis“, 1964). M. Sluckis pastaraisiais dešimtmečiais neabejotinai ir turbūt skausmingai formavo naują santykį su praeitimi, permastė kai kuriuos savo veiksmus ir pažiūrų padarinius. Kartą po vakaro Rašytojų klube manęs labai širdingai, net sentimentaliai atsiprašė dėl tėvo. (Virginijus Gasiliūnas minėjo, kad tokį atsiprašymą buvo viešai išsakęs ir per radijo laidą.) Keliskart klausė, ar tikrai atleidžiu. Jaučiausi suglumusi ir nuščiuvusi, bet šį M. Sluckio etišką žingsnį labai vertinu.

Deja, vis dar neturim ryškesnio romano apie dabartį – tokiam reikia rašytojo socialinio angažuotumo ir sąmoningumo; jį pernai galbūt kompensavo minėta M. Ivaškevičiaus pjesė. Kalbant apie savas metų knygas, verstinės neturėtų būti atskaitos taškas, bet vis dėlto negaliu nutylėti, kad vienas išpūdingesnių potyrių – estų kilmės suomių rašytojos Sofi Oksanen romaną „Stalino karvės“ (lietuvių kalba išleistas ir jos „Valymas“, 2010). Nelabai išradinga kompozicija (padrikai kaitomi trijų kartų moterų – motinų ir dukterų likimai), iššėstumas ir kitos debiutinio suomės romano silpnybės nenuslopina stipraus socialinio, tautinio ir Rytų Europos-Vakarų ambivalencijos užtaiso, o sovietmečio anomalijų vaizdavimas užtikrina vertimus ir sklaidą keliasdešimtyje šalių. Totalitarinės sistemos kontrolė „retransliuojama“ į patologišką kūno kontrolę – trečios kartos atstovė serga bulimija. Taip originaliai į aktualijas romane mutuoja istorinės traumos.

Trauminės patirties spazmus lietuvių literatūroje regime dažnai, bet blankokai, be naujų rakursų. Ir štai vėl yra romanas, keliantis diskusines aistras. S. Parulskio „Tamsa ir partneriai“ – knyga, kurios imtis reikėjo drąsos, nes į lietuvių vaidmenį holokauste neabejotinai žvelgiama per padidinamąjį stiklą. Tad, regis, negana, kad S. Parulskis šiemet išrinktas Tolerancijos žmogumi, jo knygai taip pat reikia tolerancijos. Trauminės patirties vaizdavimas – slidus dalykas, o juolab tokios gėdingos, žiaurios patirties. Manau, kad rašytojas pirmiausia turėjo susidurti su stilistinio rakto problema. Koks stiliaus kodas tinka tokiems baisiems įvykiams? Lyrizmas? Patetika? Groteskas? Neutralus beaistriškumas? Jis būdingas dokumentinei literatūrai. Mąslumas, rami refleksija? – bet įvykiai juk siaubingi, žmonių žudynės. Todėl romane yra epizodų ir detalių ties brutalumo ir šokiravimo riba, o dėl tos ribos peržengimo ar neperžengimo – galima diskusija apie estetinį literatūros poveikį ir apie pačios estetikos moralumą / nemoralumą. Itin kritiškas romano vertinimas primena Abert'o Camus pasakymą: „Treji metai knygai sukurti, penkios minutės jai išjuokti.“ Aš nedisponuoju ta medžiaga, kurią išmano žydų kultūros tyrėjai, žiūriu į knygą kaip į literatūros artefaktą be išorinių ir istorinių implikacijų. Knygoje matau konkrečių žmonių dramas – taip, jos vyksta masinių žudynių fone – bet tuos individus labai

konkrečiai paveikia, tiksliau, sugriauna visų gyvenimus, ir mažiau kaltųjų, ir pačių žudikų. S. Parulskis 2009 m. pasirodžiusioje pokalbių knygoje su Laimantu Jonušiu yra sakęs, kad žodis „istorija“ jam negyvas, „istorija patogi abstrakcija pridengti konkrečių žmonių dramas“. S. Parulskis dėmesį telkia į likimus, o ne į pačius istorinius įvykius. Fotografas Vincentas, jo mylimoji žydaitė vertėja Judita ir jos vyras muzikas Aleksandras yra pagrindiniai meilės trikampio asmenys, taip pat ryškiau nutapyti keli žudynių dalyviai, Menininku vadinamas esesininkas, Vincento patėvis dailidė – visų likimai sulaužyti. Optimaliai pasirinkta pagrindinio personažo Vincento profesija – fotografas. Jis ne savo noru atsiduria liudininko ir fiksuotojo vaidmeny, jį SS karininkas pasiima kaip įkaitą ir tarną (išgelbėja nuo mirties, nes palaikomas komunistų šnipu; tai „egzekucijų fotografavimas tarnybiniiais tikslais“, kaip įvardyta SS dokumentuose). Fotografas – matymas iš šalies, distancija, nuimanti emocinį perspaudimą. Nustebau, kad minėtoje pokalbių su L. Jonušiu knygoje esu pasibraukusi S. Parulskio sakinį „Man nepatinka teisėjo požiūris į gyvenimą, patinka stebėtojo“ (p. 86). Pripratusius prie iš esmės lyriškos, atjauta persmelktos lietuvių tradicijos, skaitytojus toks suobjektinimas erzina. Pamačiusiam pirmuosius žydu egzekucijos vaizdus Vincentui „galvoje šmėkštelėjo, kad būtų gerai dabar turėti fotoaparata. Kad galėtų už jo pasislėpti“ (p. 27). Deja, pasislėpti neįmanoma, ne veltui daug epizodų, kai Vincentą pykina, jis nori vėmti. Fotografijos diskursas stiprus – bet jis įsteigia stebėjimo rakursą, stebėjimo tašką ir kelia klausimą – ar stebėtojas yra dalyvis? Taip, pradžioje guodžiamasi, kad netiesioginis, bet sugriautas gyvenimas liudija ką kita (emigravęs Vincentas rankioja nuorūkas pabėgėlių zonoje, pats jaučiasi kaip smilkstanti nuorūka – finale apverktinas būvis ir visiška asmens dezintegracija). Svarbu ir tai, kiek išsikelia kartelę pats rašytojas. Iš S. Parulskio laukiama tik labai gero kūrinio. Mano karta be sentimentų, teigė S. Parulskis pirmame savo romane „Trys sekundės dangaus“. Regiu sąsajų ir su A. Camus „Svetimo“ herojumi, pasmerktu už tai, kad neliejo ašarų per motinos laidotuves. Ašarų S. Parulskis nemėgsta. Įsiskaičius tik į archyvinę medžiagą, organiška autentika neįmanoma (tokia autentika, kaip naujoje R. Granausko knygoje „Šventųjų gyvenimai“, kai rašytojas matė pokarį savo akimis ir viską atspindi tobulai autentiškai). S. Parulskis gimė 1965 metais, be to, dokumentinės autentikos juk nepranoksi. Dalios Grinkevičiūtės atsiminimai apie tremtį ir liko nepranokti jokio vėliau parašyto romano. Grožinis tekstas tiesiog byloja kitaip. „Tamsa ir partneriai“ – literatūrinis konstruktas, literatūrinė įvykių interpretacija, kur daug vaizduotės darbo, kuriamas savitas karo įvykių modelis. Šios knygos poveikis vertinamas ambivalentiškai, tikintis daugiau katarsio, didaktikos ar panašių dalykų. Teksto sugestijos dilemą nusako pats rašytojas, kai su esesininku Menininku kalbasi apie galvos nukirsdinimo siužetus dailėje (biblinis Juditos motyvas, kai ant lėkštės guli priešų vado Holoferno galva):

- Ar turit galvoj gąsdinimą?
- Kodėl? - nustebo esesininkas.
- Na, paveikslo poveikį? Moralę?

(p. 50)

Taigi dvi poveikio linkmės – gąsdinimas arba moralė. Šokiravimo romane daug daugiau nei sentimentų ar moralizavimo. Knyga sunki. Klasikinės literatūros dėstytojai

ji labai nepatiko, net nusipurtė apie ją su manimi kalbėdama. Išugdytai harmoningos literatūros, jai nepriimtini šokiruojantys, atstumiantys vaizdai. Ar S. Parulskis mėgaujasi žiaurumo ir erotinėmis scenomis – kiekvienas suvoks savaip, priklausomai nuo individualaus pagavumo tipo. Brutalūs epizodai pasitelkiami sukurti atstūmimo efektą (be to, SS nariai garsėjo perversiškais polinkiais). Skaitant atrodo ribas peržengiantis epizodas, kur žydai vežami sunkvežimiais ir šaudomi iš kulkosvaidžių. Vaizdai iš tiesų makabriški, kažkas viduje ima protestuoti. Bet gal to ir siekta? Kad protestuotum? Tik meilės linija šviesi tamsoje, nes tamsu viskas, visa karo metų terpė, žmonių santykiai tamsūs. Fotografui techniškai reikalinga tamsa nuotraukoms ryškinti. Tik akimirką švysteli trumpas šviesos blyksnis fotografuojant. Suprasti knygai man atrodo esminė štai tokia citata: „Nuspaudė kelis kartus, jam labai patinka tas garsas. Lyg mažos giljotinos. Fotografas Gasparas taip sakydavo. Čekšt, čekšt, čekšt, – klausykit, tamsos įkaltai, taip tikrovei nukertama galva, ji miršta, kad paskui atgimtų juostoje. Tokia pati, bet jau kitokia. Nukirsdintoji šviesa, prisikėlusioji šviesa“ (p. 87). Ne veltui knygos gale yra padėkos menotyrininkui ir fotografui, bet ne dokumentiniams memuaristams, kurių medžiaga, žinoma, naudotasi. Romane apstu bibliinių motyvų ir aliuzijų į veikėjus ir situacijas iš Senojo ir Naujojo Testamento, daug nukryžiovimo scenų, nuolat šmėžuoja angelai ar jų įvaizdis. Dalis tų vaizdinių pertekliniai, kiti pranašingi, funkcionalūs – jau pradžioje personažai jaučiasi angelais su strampais vietoj sparnų, be plunksnų. Be to, Vincentas nuolat perkrato savo santykį su Dievu, kuris jam irgi atrodo pasyvus stebėtojas nuo kryžiaus. Dievo siekis yra jam kaip gėrio siekis savyje, o viduje jis neberanda šviesos, yra išdegęs, tuščias.

Romane esama ir nuosprūdžių, tam tikro literatūrinio dirbtinumo, tiesmukų frazių, netikroviškų dialogų. Tarkim, vyras ir moteris lovoje meilės sūkury vargu ar gali kalbėtis tokiais sakiniais: „Šis karas nuplėš visas kaukes nuo mūsų veidų“, „Kas gi atsitiko šiai taikiai, darbščiai tautai?“ (p. 21). Bet kai dvidešimt šešerių metų vyras atsako mylimajai: „Nenoriu galvoti apie tautą, noriu galvoti apie tave“ (ten pat), tai įtikina. Memuarinių, dokumentinių, mokslo tiriamųjų knygų apie holokaustą vien Lietuvoje pasirodo po keletą per metus, o romanas – pirmas. JAV žurnaliste Ellen Cassidy, šiemet išleidusi veikalą „Mes esame čia. Atsiminimai apie holokaustą Lietuvoje“ (jos močiutės šaknys Rokiškio krašte), teigia: „Užduotis yra žinoti, suprasti ir panaudoti tą supratimą, kuriant tokią visuomenę, kurioje būtų lengviau užstoti, o ne stebėti.“

Laimantas Jonušys

Vlado Kalvaičio romanas „Sustiprinto režimo barakas“ formaliai išleistas 2011 metais, bet tada daugelis nespėjo į jį sureaguoti. Jis nepateko nei į 2011, nei 2012 metų Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto geriausių knygų dvyliktuką. Todėl šiemet visi, kalbėdami apie praėjusių metų knygas, skundžiasi, kad nieko iškilaus nepasirodė. O juk šis romanas, manau, turės didelę išliekamąją vertę. Tai unikalus kūrinys, netiesiogiai sietinas su Balio Sruogos „Dievų mišku“. Nors abu kūriniai visai skirtingos stilistikos ir struktūros, jiems bendra tai, kad į sunkias, o kartais ir nežmoniškas gyvenimo lageryje sąlygas pažvelgiama su vaiduoklišku humoru. Struktūriškai V. Kalvaičio romanas yra netgi sudėtingesnis ir įdomesnis už B. Sruogos kūrinį (pvz., įdomūs intarpai iš ankstesnio gyvenimo prieškario Lietuvoje). Pokario stalininių lagerių patirtis yra vienas svarbiausių mūsų tautos gyvenimo epizodų. Iki šiol neturėjome didelio, šią patirtį išreiškiančio romano. Dabar tokį turime, ir tai yra

unikalus lietuvių literatūros laimėjimas visiems laikams. Kaip ir būna tokiais išskirtinių kūrinių atvejais, V. Kalvaičio knyga – ne tik daug patirties aprėpiantis kūrinys, bet ir geros literatūrinės kokybės tekstas.

O tai ir yra labiausiai netikėta: kartais gera literatūra gimsta visai ne ten, kur mes jos laukiame – ne iš jau pripažintų ir mums gerai žinomų autorių. Tai podraug ir gražu, nes liudija, kad mūsų literatūrinės galios yra didesnės, negu jas įsivaizdavome.

O iš šiandieninės literatūros gal ir nereikėtų tikėtis kokio nors daug aprėpiančio socialinio romano, kokie buvo rašomi XIX amžiuje. Dabar tebėra postmodernizmo epocha (kurios pabaigą daug kas skelbė, bet taip ir nepaaiškino, kas radosi jos vietoje). Per pastaruosius du dešimtmečius, o ir pernai yra buvę bandymų kurti romanus, komentuojančius esmines visuomenės gyvenimo permainas arba aktualizuojančius istorinę praeitį, bet į grožinę literatūrą reikėtų žvelgti ne per aktualijų, o per meninės kokybės prizmę. Tokią kokybę gerai atitinka Donaldo Kajoko „Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys“, – itin gerai sudėstytas romanas – su darniai suaustu filosofinės išminties ir maginės fantastikos audiniu. Kaip ir pats dvaras, kuriame vyksta esminis veiksmas, ir visa jo anapusybe „veidrodžių karalystėje“ – tai labai savitas, rašytojo išmoningai sukurtas pasaulis. Jis turi trapių sąlyčio gijų su šiandieniniu Lietuvos pasauliu, tai savitai įdomu ir įspūdinga, tačiau kaip tik tais retais atvejais, kai kūrinyje bandoma daryti kokias nors išvadas apie „aktualiąją“ Lietuvą, nuslystama į abejotiną liaudišką publicistiką.

Po literatūrai daug peiktų Kristinos Sabaliauskaitės „Silva rerum“ knygų jau pasigirsta balsų, kad štai ta istorinė fikcija buvusi įspūdinga, o dabar (su „Danielium Dalba ir kitomis istorijomis“) nusipiginta iki šiuolaikiškų banalybių. Iš dalies tai tiesa, ir ją simboliškai šaukia knygos pavadinime demonstratyviai įraitytas angliškasis (kosmopolitinis?) *pretzelis* &. Bet, kaip ir tie romanai, šie apsakymai nėra primityvūs, jie netgi meistriški, tik nešviečia iš jų nei amžinoji šviesa, nei tą šviesą neigianti ironiška dvasia. Štai egzotiškoje turistinio Maroko aplinkoje, prisodrintoje ir arabiškų, ir europietiško sultingos erotikos ornamentų, pagrindinei veikėjai per painius masinio juslingumo labirintus skaudžiai prasikala ją stingdanti tiesa: jos vyras – gėjus. Tai tokia baidanti netektis, kad ji nedrįsta apie tai prabilti net savo geriausioms draugėms, kaip kad ir autorės tekstas nedrįsta pakilti virš šio „atradimo“ ir kur nors, bent potekstėje, išreikšti kokią nors bendresnę refleksiją. Tad nuvilnia ir mįslingas apsakymo pavadinimas, nes angliški žodynai teliudija, kad *olibanum* yra tiesiog „smilkalų“ (*frankincense*) sinonimas (nebent egzotiškame krašte angliai *olibanum* vadina specifinius smilkalus).

Kaip kontrastas K. Sabaliauskaitei – Birutės Jonuškaitės novelių knyga „Užsagstyk mane“: su žaižaruojančio jausmo įtampa ir turininga literatūrine kalba geriausiose knygos novelėse autorė pateikia puikius, išmoningus šio žanro pavyzdžius. Tai tikroji literatūra, pakylanti virš aprašomojo buitiskumo lygmens.

Eugenijaus Ališankos autobiografinės eseistikos rinkinys „Gatvė tarp dviejų bažnyčių“ suvilioja lengvu ir atviru, plevenančia ironija nuspalvintu plūsmu, giedru žvilgsniu į savo gyvenimo praeitį, neįkyriomis įžvalgomis, įdomiais nutikimais, papasakotais subtilia kalba.

Sigito Parulskio romanas „Tamsa ir partneriai“ jau atsidūrė narčios polemikos sūkuryje. Dėl jautrios kūrinio tematikos su juo susijusios diskusijos neišvengiamai bus iškreiptos: daugelis apie jį kalbės ne tiek kaip apie literatūros kūrinį, kiek apie istorinių įvykių perteikimą knygoje ir visas su idėjiniais vertinimais susijusias šiandienines problemas. Drįsčiau manyti, kad meniniu požiūriu paveikiausi yra tik keli romano epizodai, kurie atkeliavo ne iš istorinių liudijimų, o yra pagimdyti drastiškos parulskiškos fantazijos, pvz., kulminacinė scena Menininko bute (kur priartėjama prie tikros, o ne metaforinės pornografijos).

Naujų tendencijų 2012-aisiais nepastebėjau. Apskritai tendencijos turbūt išryškėja ne per vienus metus. Taip pat ir naujų kūrinių vertinimai platesniame literatūros raidos kontekste subręsta tik per ilgesnį laiką, kai į tuos kūrinius galima pažvelgti retrospektyviai.

Vis dėlto manau, kad Gyčio Norvilo poezija (knygoje „Išlydžių zonos“) patvirtina jau seniai matomas tendencijas: ji gražiai skleidžiasi toje erdvėje, kurioje yra atmetas lyriškumas, ji atveria patirtis anapus sklandžių sąlyčių, ji skelbia išgyvenimą „kojomis aukštyn“. Aišku, kad tai viena iš dominuojančių krypčių, kuria lietuvių poezija plėtojis ir toliau. Antra vertus, taip pat aišku, kad vienos krypties poezijoje nebus. Iki šiol tebėra kuriama ir tradicinės eilėdaros poezija, kokią matome ne tik Antano A. Jonyno, Aido Marčėno, D. Kajoko, bet ir kai kurių jaunujų kūryboje.

Todėl galima manyti, kad poezija nebus užvaldyta to spaudimo nuolat skverbtis į kraštutinę avangardistinę, vis naujesnę ir avangardistiškesnę raišką, kaip tai atsitiko dailės srityje. Tiesa, kai kurie poetai tapo fotografais, bet jie nesuplaka šių dviejų menų į vieną ir dažniausiai nebando išsiūlyti meno kritikams savo fotografuotos arba filmuotos medžiagos kaip naujos literatūros formos.

Rimantas Kmita

Nejauku ir prisipažinti, kad pastaruoju metu dėmesys krypo į tas knygas, kurios buvo pastebėtos kitų ir įvertintos įvairiomis premijomis, apkalbėtos aptartos. Alvydo Šlepiko romanas „Mano vardas – Marytė“, įvertintas ir kolegų rašytojų, ir skaitytojų premijomis, jau buvo lygintas su tremtinių ar partizanų proza. Realistinio ir poetinio plano derinimas kažkuo primena Hertos Mueller prozą. A. Šlepiko proza turi ritmą, išlaikomos pauzės, bet neperlaikomos, knyga neištęsta. Tremtinių ir rezistentų literatūros banga senokai atslūgusi ir nebedaro tokio įspūdžio, koks buvo anksčiau, tačiau ta emocija grįžta skaitant A. Šlepiko romaną. Ne tik dėl stiliaus, kuris, kaip ir, tarkime, Dalios Grinkevičiūtės – minimalistinis, tikslus, realistinis, tačiau ir su šypsena. Tas įspūdis susijęs dar ir su tuo, kad panašiai kaip ir skaitydami pirmuosius tremtinių tekstus atrandame kitą pasaulį, galbūt žinotą, bet taip empatiškai pavaizduotą pirmą kartą.

Naujas Gintaro Bleizgio eilėraščių rinkinys „Sodas“ – tyrinėjimas, kas yra tikra, pasitikėjimas tikrumu, patirtimi, liudijimas. Kalbant apie tendencijas reikėtų pacituoti G. Bleizgio eilutę: „dievo lentynoj / tobulinimo programoj su r. stankevičium.“ G. Bleizgio ir Rimvydo Stankevičiaus eilėraščiuose – pokalbiai su Dievu, intymūs išgyvenimai ir kitos realybės pojūčio paliudijimai, „kaip traukia kaip tempia kita gravitacija – – –“ (G. Bleizgys). R. Stankevičius rinkinyje „Ryšys su vadaviete“ kalba

gero Viešpaties kareivio vardu, kaip tarpininkas, kaip ryšininkas, kaip evangelistas. Galvojant, kaip keičiasi šiuolaikinė poezija, galima prisiminti Eugenijaus Ališankos „pakankamai gero kareivio“ įvaizdį. E. Ališankos „pakankamai geras kareivis“, atsitraukiantis su visa kariuomene iš mūšio, viskuo abejoja, bet abejoja kaip žmogus, ne kaip strategas, kuriam paklūsta beveidė kariuomenės masė, empatiškai galvojantis apie konkrečius žmones, ne apie priešininkus, todėl kariuomenės pralaimėjimas nėra jokia tragedija, gal net priešingai. R. Stankevičiaus eilėraščiuose neįmanoma abejonė ar ironija, o skaitančiam būtinas tikėjimas, kad regėjimai ir anapusbės konsteliacijos yra tikri. Anapusbės patyrimo tikrumo liudijimu paremtos ir R. Stankevičiaus, ir G. Bleizgio knygos, kalbinis tikrumas liudijamas Viktorijos Daujotės knygoje „Gīvenu vīna / Gyvenu viena“, o Gintaro Grajausko „Istorijos apie narsųjį riterį Tenksalotą ir drakoną Misterį Kaindlį“ – tikras tikrumo manifestas.

Tikrumo dvelksmas, net jei tas tikrumas patiriamas kaip agresija, žiaurumas, ritualinis, kruvinas aukojimas, šauksmas, riksmas, bet koku atveju – kaip stipri energija, jaučiamas ir Gyčio Norvilo eilėraščių rinkinyje „Išlydžių zonos“ (pelnytas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto kūrybiškiausios metų knygos titulas, o skaitytojai už ją balsavo gana greitai išpirkdami visą tiražą). Knyga perteikia stiprų įspūdį, kad yra kažkas anapus mūsų susikurtų rimtų žaidimo taisyklių, kažkas nereliatyvaus, nekvestionuojamo. „Išlydžių zonose“ jaučiamas išraiškingas pasaulio materialumas, energija, srovenanti gamtos kūnu. Turbūt teisinga būtų G. Norvilo poeziją pavadinti *nekultūringa*. Ne tik todėl, kad būtų nepraustaburniškas, stačiokiškas, nors, reikia pasakyti, mandagiai šypsotis jis nėra neketina. Bet šita poezija *ne-kultūringa, ne-kultivuota*, bent jau linkstama to pusėn, kur tos kultūros mažiausia, link to, kas pirmapradiška ir gamtiška. Tai savotiška pastanga viską pamatyti tarsi iš naujo, tarsi stovint žemyn galva. Dar svarbiau, neužmirštama, kad ir tai yra iliuzija. Bet visų iliuzijų žmogus atsisakyti per silpnas. Iliuzija, kad įmanomas autentiškumas anapus kalbos, anapus kultūros, anapus racionalaus diskurso, iš haliucinacinės nuošalės. Sapnas, beprotybė yra ne tik tema, bet neretai ji suspaudžiama į paradoksalių antinomijų bei koanų formas. Sapno ir beprotybės poetika taip pat nekultūringa, nekultūringa ir politiškai nekorektiška. Čia jau galima prisiminti literatūros teorijos autoritetą Wolfgangą Iserį, kuris viena iš literatūros funkcijų yra įvardijęs erzinančio triukšmo kėlimą. (Literatūra, netekusi politinio vadovavimo funkcijos, gali kelti kultūrinį triukšmą ir erzinti politines institucijas.) Toks nekultūringumas visuomenei yra būtinas. Yra politinis korektiškumas, turi būti ir politinis nekorektiškumas – poezija kaip šaltas, kandantis vėjas.

Kita poezijos kryptis, kurioje nematyti iliuzijos atsidurti anapus iliuzijų, o tiesiog žaidžiama kultūrinėmis klišėmis, kalbos stereotipais, manipuluojančiais žmonių sąmone, yra postmodernistinė Arūno Sprauniaus ir Artūro Valionio poezija. Visiškai priešinga R. Stankevičiaus programai, kurią kažkada A. Šlepikas yra apibūdinęs kaip „naująjį romantizmą“. A. Sprauniaus ir A. Valionio rinkiniuose susiduriame su „tradiciniu postmodernizmu“ – kalbos dekonstrukcija, radikalia ironija, abejone ir skepsiu. Nenuostabu ir neironiška, kad R. Stankevičiaus rinkinys pelnytai (be jokios ironijos) pelnė skaitytojų simpatijas Metų knygos rinkimuose, o „tradicinis postmodernizmas“ ir skaitytojų, ir kritikų vis dar vertinamas gana rezervuotai. A. Valionio „Apytiksliai trys“, tiesa, pateko į kūrybiškiausių knygų dvyliktuką, o A. Sprauniaus „Siaubingai herojiškai“ taip ir liko beveik nepastebėta, kaip ir ankstesnės knygos, ir jokios premijos nėra iš tolo negresia.

A. Spraunius poezijoje tikra yra abejonė tikrumu, skeptiškas žvilgsnis į autentiškumą literatūroje, viskas čia visų pirma suvokiama kaip dizainas, ir nėra nieko anapus dizaino, nėra ir būti negali – nei žaizdų, nei kraujo, nei skausmo, nei tikrojo džiaugsmo. Dizainas yra pradžia ir pabaiga, o tai ir liūdina, ir gąsdina lietuvių literatūros kritikų, nes širviška žaizdotumo tradicija daug priimtinesnė, nes poezija ir yra ta transporto priemonė, kuri veža visus ten, anapus dizaino, o A. Spraunius lieka stotelėje ir stebi nuolat vykstantį karnavalą.

Kartais net ima atrodyti, kad žaidybiškumas mūsų yra nuvertinamas, o ypač jis netinka poezijai. Tačiau A. Valionio žaidimai, kalbinių klišių ir socialinių diskursų dekonstrukcijos pasako daug svarbių ir ne tokių jau banalių dalykų. Štai paskutinis rinkinio kūrinys pavadintas – „rezistencinis“, pavadinimas turi paaiškinimą: „labaimažoartūro eilėraštis-daina“, 1977 m. kovo vienuoliktoji, ant laikraščio „Tiesa“ skiautės (užrašyta močiutės).“ Atspausdinta faksimilė: *Artūro sukurtas eilėraštis 11 kovo 77 m.*

oi lylia lylia lylia

o lylia lia lia lia

oželis nori valgyt,

bet nieko nebėra čia nėra.

Autentiškų pasakojimų apie vidinę rezistenciją sovietmečiu kontekste tokia parodija tiksli, kelianti vis dar iškylančios diskusijos apie pasipriešinimą ir prisitaikymą klausimą – ar rezistencijos samprata nėra vien tik intencijų suteikimas veiksmams post factum? Kaip apie tai kalbėti?

Šita žaidybiška arba postmoderni poezija iki šiol deramai neaprašyta ir neįvertinta, todėl šiek tiek gaila, nes taip siaurėja mūsų kultūros vaizdas. Vytautas Kavolis dar 1995 metais rašė, kad „Lietuvoje jau kovojama su postmodernizmu, kuris dar nėra čia rimtai išbandytas, dar nėra pakankamai autentiškai jaučiamas, bet jau šaukiama su juo kovoti, lyg jis būtų pavojus“. Dabar turbūt dažniau pakalbama apie tai, kad postmodernizmas jau miręs, jau nukautas. O gal jau niekas ir nebesikauna. Tiesiog šiųmetė poezijos panoramoj ramiai vienas šalia kito sugula romantiniai, avangardiniai ir postmodernistiniai rinkiniai.

Jurga Tumasonytė

Pernykštė „Metų“ anketa pavadinimu „Rašytojai ateina, rašytojai išeina“ galėtų kiekvieną kartą pasirodyti iš naujo: juk tie rašytojai kaip kokios ledo lytys vis plaukia tai ištirpdamos vandenyje, tai išnirdamos šviežiais ledo gabalais. Liūdna šiose ledo lyčių varžybose likti nepastebėtam, neapmąstytam ir nesuprastam. Aišku, būna ir liūdnesnių nutikimų.

Tačiau nenorėčiau šios pastraipos skirti užuojautoms ir išėjusiųjų godojimams. Juk kalbėti apie liūdnius dalykus esant tokio jauno amžiaus yra gana neskoningas dalykas, todėl geriau apšnekėsiu mūsų literatūros naujokus.

Prozos lauke vienas įsimintiniausių debiutų – kelionės išpūdžių žanrą praaugusi Vaivos Grainytės knyga „Pekino dienoraščiai“. 2010–2011 m. studijuodama Pekine autorė dalyvavo visuose kinų kultūros pažinimo atrakcijose, šiukštu neišleisdama į savo tekstą turistinių ar pižoniškų gyvenimo būdo motyvų. Jos gyvas, kartais net kibirkščiuojantis nuo metaforų įkrovos Kinijos įrašymas į lietuvišką sąmonę ir savo asmenybės pavertimas literatūriniu personažu pakylėjo tokio žanro knygas mažiausiai keliais kilometrais į viršų.

Tradicinis Rašytojų sąjungos leidyklos skelbiamas PK konkursas praėjusiais metais tapė nervus ne tik ilgai nepasirodžiusiais rezultatais, bet ir keliais svarstomais kandidatais, pretenduojančiais savo rankraščius paversti pirmąja knyga. Prozoje laimėjo Marijus Gailius – jam reikėtų paploti per petį už dėmesingą žvilgsnį į gyvenimą. Turiu galvoje debutanto talentą savo tekstuose vaizduoti kuo gyvenimiškesnes situacijas, išsigilinti į skirtingų žmonių mąstymo mechanizmus, prakalbinti juos kuo buitiškesne, realesne kalba. Netgi istorinius personažus M. Gailius įvelka į šiuolaikinių žmonių rūbą, kuria intymų, bet neromantizuotą santykį su istorija. Tiesa, kartais puiki traumuoto personažo charakteristika ir veikimo aplinkybės tekste taip ir pasibaigia – be smūgio į skaitytojo sąmonę ar be prasmingesnės pabaigos.

Poezijoje tarp ryškesnių naujokų pastebėjau du autorius, kurių pavardės taip dažnai rašomos viena šalia kitos, kad galima tik pasidžiaugti, jog jų kūrybos programos skirtingos. Štai Ernesto Noreikos tekstuose daugybė daiktų ir įvaizdžių, surrealistinių supynimų, kartais taip viena kitą užklojančių minčių, kad eilėraštis primena svogūno galvutę. Nerijus Cibulskas savo eilėraščiu stovi arčiau klasikinių, minimalistinių motyvų. Šio autoriaus poezija tapybiška, atsisakiusi postmodernių koliažų, žaidimų ar ironijos. Viskas čia pakankamai preciziška, nugludinta ir saikingai abstraktu.

Tęsiant mintijimus apie prozą, šiukštu negalima aplenkti senų vilkų – Donaldso Kajoko, Alvydo Šlepiko ir Sigito Parulskio. Štai A. Šlepikas, visuotinai išgirtas ir reikšmingų apdovanojimų susilaukęs autorius, knygoje „Mano vardas – Marytė“ atranda Lietuvoje beveik naują temą apie vokiečių, gyvenusių Rytų Prūsijoje, tragediją po Antrojo pasaulinio karo. A. Šlepikas aprašo dalykus, kurie sukelia stipriausias emocijas – vaizduoja pačias silpniausias, atjautos vertas karo aukas. Knygoje daugybė scenų su prievartaujamomis moterimis, žudomais kūdikiais ir vaikais. Čia mirtis nėra tiesiog mirtis – tai ilgas personažų kančių kelias jos link. Skaitant visa tai, suprantama, užspaudžia gerklę, knyga sukelia stiprų užuojautos jausmą.

S. Parulskio romane „Tamsa ir partneriai“ užuojautą ir mėginimą kažką ideologiškai pateisinti arba priminti keičia tiesiog mėgavimasis literatūros galimybėmis. Holokausto tema leidžia autoriui plačiai išskleisti jam artimą šleikštulio estetiką, paieškoti iki tol nenagrinėtų žmogaus fiziologinės kančios aprašymo vaizdų, pajvairinti pasakojimą aliuzijomis į kitus tekstus, sugalvoti naujų simbolių bei perskaitymo raktų. Romanas parašytas talentingai, o dėl jo ideologinių ar kitokių nesutapimų su skaitančiojo sąmone ginčytis būtų beprasmiška. Vis dėlto norėtusi subtilesnių, ne tokių groteskiškų scenų, kurios galėtų turėti tokį pat stiprų, o gal ir stipresnį emocinį užtaisą.

D. Kajoko romaną „Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys“ prisodrintas įvairiausių aliuzijų į

bibliinius ir mitologinius, paties autoriaus perkurtus, motyvus. Čia išmoningai interpretuojama Judo nuodėmės tema, mėginama susieti mitologinių personažų atitikmenis su kūrinio veikėjais. Bėda ta, kad romane visko tiek daug – pradedant Biblija, haliucinogeniniais vaizdiniais, personažų tarpusavio ryšiais, sapnų logika, simboliais, detektyvo elementais, – kad skaitant susidaro išpūdis, lyg pūstumei balioną ir jis tuoj turėtų sprogti. Manychiau, kad romanas atrodytų labiau pavykęs, jei autorius būtų atsisakęs keleto nebūtinų leitmotyvų. Tačiau dėl tokio priekaišto taip pat būtų galima ginčytis, nes tas prasmiškumo perteklius ir neapčiuopiamumas tarsi ir kuria keistumo bei sapniškumo būseną, kuri apninka jau nuo pirmojo puslapio. Taip būtų pateisintas ir tas lėtas grimzdimas į interpretacijos pelkę. Sapnuose viskas iracionalu, vaizdai sluoksniuojasi vienas ant kito, o prasmės ne visada lieka paaiškintos.

Naują Undinės Radzevičiūtės romaną „Žuvys ir drakonai“, kuriame taip pat pasitelkiami istoriniai motyvai, palieku nuošalyje – aptarimui po metų. Tačiau reikia grįžti prie poezijos ir pagarbinti Tautvydos Marcinkevičiūtės knygą „Greitaeigis laiko liftas“, kuri, mano manymu, yra viena įdomiausių iš pernai metų poezijos derliaus. Bene pusę knygos užima žodžių lukštenimas, skaidymas ir prasių priauginimas, žodžių šaknų išieškojimo pastangos ir angliškos leksikos invazija. Poetei pavyksta suderinti poetinį įkvėpimą, asmenines patirtis, populiariosios kultūros atplaišas ir Ferdinando de Saussure'o teoriją. Taip pat sveikintina, kad jos eilėraščiai nepretenduoja tapti juokeliais, kokius mėgsta dažnas aukštąjį ir žemąjį stilių derinantis šiuolaikinis poetas. Tie juokeliai ir citavimai dažnai būna nesuprantami arba tiesiog *nejuokingi*.

Štai po netrumpos pertraukos išleistoje Artūro Valionio knygoje „Apytiksliai trys“ galima rasti du dalykus. Pirmas dalykas – *bajeris*, antras – melancholija. Autoriaus sumanymas eilėraščius dėlioti lyg juodus ir baltus kubelius sujaukia knygos vientisumo idėją. „Rimtuosius“ eilėraščius tarsi bandoma apsaugoti nuo nepageidautino lyriškumo žodžių žaidimais ir ironija. Žinoma, tokį manevrą galima suprasti ir ne kaip manevrą, o tiesiog būdą sutalpinti į vieną knygą du lyrinius amplua, nes dvi knygos gal būtų per daug.

Nuoširdžiai nustebau, kad kūrybiškiausia 2012 metų knyga išrinkta Gyčio Norvilo „Išlydžių zonos“ – rinkinys nepasirodė kažkuo ypatingas ar „privatizuojantis“ naujas literatūros ribas. Šįkart įdomesnis už G. Norvilą man atrodo Arūnas Spraunius ir jo „Siaubingai herojiškai“, kurioje reklaminiai šūkių ir prekių pavadinimai įvelkami į poetišką rūbą, taip išsvengiant visokių dvasingų bei sentimentalių temų. A. Sprauniaus estetika – įdomus žaidimas su iš pirmo žvilgsnio visai neestetiniais dalykais. Manychiau, kad autorius nepelnytai paliekamas nuošalėje, jis vertas didesnio dėmesio, nei jam yra skiriama mūsų spaudoje.

Nuošalėje paliksiu verstinį Antano Šileikos romaną „Pogrindis“ – jo dar neperskaičiau, tačiau norėčiau pasidėti lentynoje šalia išgarsintos praėjusių metų Rūtos Šepetys knygos. Dėl tos pačios priežasties nieko šįkart neparašysiu ir apie apdovanotą Rimvydo Stankevičiaus poezijos knygą.

Taigi tiek tų šiųmetinių lietuvių literatūros brangakmenių, – sakyčiau, visai nemažai. Vis dar jaučiamas prozininkų siekis prikelti XX a. tragedijas, užvaldyti jomis skaitytojo sąmonę, nekreipiant dėmesio, kad tokioje kūryboje nebeskiriami ir nuolatos painiojami

moraliniai ir estetiniai imperatyvai. Mūsų poezijoje ryškus autorių dialogas su kitais poetais, visokios įmantrios užuominos, skirtos „priklausantiems tam pačiam ratui“, maloniai nuteikiantys pokštai ir masinės kultūros ženklų inkluzai. Apskritai kūrybinis procesas yra labai intensyvus, todėl tikiuosi, kad šiais metais sulauksime netikėtų, dar išpūdingesnių, į literatūros istoriją įtrauktinų knygų.

Solveiga Daugirdaitė

Geriausios mano skaitytos pernykštės knygos buvo arba verstinės, arba seniau išleistos, arba dar neišleistos – rašydama rekomendacijas paremti knygų leidybą, rankraščius perskaitau, todėl žinau bent kelias įsimintinas knygas, kurios pasirodys kitamet ar dar vėliau. Taigi gyvenu su įvairiasluoksniu kontekstu, iš kurio 2012-aisiais išleistas lietuvių autorių knygas sunkoka išplėsti. Žinoma, išlupti literatūros proceso dalis įgudusiai knygų „mėsinėtojai“ nėra sunku, suprantama, kad tos „metų derliaus“ apžvalgos yra reikalingos, bet labai sąlygiškos (literatūros *mėsinėjimo* vaizdinį pasiskolinu iš Ilonos Gražytės-Maziliauskienės laiško, rašyto ruošiantis kalbėti „Santaroj-Šviesoj“ – pati jį kadaise išrinkau ketvirtajam jos straipsnių knygos viršeliui).

Taigi pats bendriausias 2012-ųjų išpūdis – vidutinis, be didelių atradimų, kurių, būdama pirmiausia skaitytoja, visada laukiu. Pernai nebuvo gausu ir išpūdingesnės dokumentinės literatūros, atsiminimų, kurie paprastai apgaubia grožinės literatūros lauką likimų autentika, nors nebūtinai rafinuota literatūrine forma. Šiuo požiūriu išsiskiria Akvilės Zavišaitės knyga „Neprašyk auksinės žuvelės plauti indų“ (sudarė Rita Baltušytė), labiausiai dėl antropologinės perspektyvos. Tai jaunos merginos, augančios sovietmečio elito šeimoje, savivoka, jos pastangos gyventi laisvai; pagaliau ir tragiškai didelė šio polėkio kaina. Kadangi autentiškų privataus gyvenimo dokumentų, juoba paauglių, jaunų žmonių, iš to laiko (ir iš kitų laikų) turime nedaug, prie A. Zavišaitės laišku, manau, bus grįžtama ne kartą. Jeigu šalia A. Zavišaitės dar prisimintume Jurgos Ivanauskaitės asmenį ir kūrybinį likimą, galėtume daryti prielaidą, kad daugiausia ambicijų ir galimybių tapti laisvais žmonėmis turėjo merginos iš sovietinio kultūros elito šeimų, nors tos šeimos joms ne visada galėjo padėti (Juozo Baltušio anūkė mokėsi ne itin aukštai vertintame Pedagoginiame institute). Nors tai ne grožinė literatūra, negalėjau šios knygos, tegu ir tekstologiškai nepakankamai parengtos (be būtinų paaiškinimų), neišskirti. Daugiau tokios ryškios dokumentikos nepastebėjau.

Ieškant žvilgsnio į sovietinę praeitį derėtų paminėti Eugenijaus Ališankos esė knygą „Gatvė tarp dviejų bažnyčių“. Ta dalis, kurioje mėginama susitikti su savo jaunyste, man buvo įdomiausia. Tuo labiau kad šią knygą galėjau palyginti su Aido Kelionio „Geltonu radiju“, kur gausi sovietmečio kasdienybės statistika ničnieko nepasako apie herojaus pasaulį. Jeigu reikėtų trumpai pasakyti, kas vis dėlto daro išpūdį skaitant pernykštės knygas – tai stiprėjantis rašančiųjų noras permąstyti praeitį, o tai liudija savotišką literatūros brandą, gebėjimą išsiveržti iš egocentrizmo. Šiuo požiūriu svarbūs ne tik skaitytojų ir kritikų dėmesio centre atsidūrę Alvydo Šlepiko, Sigito Parulskio romanai, bet ir rečiau prisimenamas Petras Venclovas („Iš tamsos į tamsą“), Aldonos Ruseckaitės biografinių etiudų knyga „Šešėlis JMM“. Pastarąją, tikiu, mielai skaitys tie, kam mokslinės monografijos apie rašytojus sunkiai įkandamos. Rašyti apie istorines asmenybes, kurių asmeninis gyvenimas mūsų visuomenėje toks tabuizuotas, reikia drąsos ir takto; manyčiau, kad A. Ruseckaitė sėkmingai išlaviravo tarp

autoritetinio ir familiaraus rašymo pavojų. (Beje, skaitant šią knygą erzino menami pokalbiai su Profesore, t. y. su Vanda Zaborskaite, tarytum autorė jaustūsi nepakankamai drąsi be pirmtakų legitimacijos, bet tai jau skonio reikalas. Kiti sakys, kad tokie pokalbiai tekstui suteikia žaismės, ir bus teisūs.)

Derėtų paminėti Stasio Lipskio knygą „Išsivadavimas: biografinis romanas apie Vinčą Mykolaitį-Putiną“, kuri romanu vadinti galima nebent rinkodaros sumetimais (jeigu nori, kad tavo knygą geriau pirktų, pavadink bet koki parašymą romanu). Tačiau ši knyga išėjo jau 2013 m., todėl atsiduria už svarstymų ribos. V. Zaborskaitės „Autobiografijos bandymas“ taip pat būtų šalia svarbiausių pernykštės dokumentikos knygų, nors, atrodo, daug kas jos pačios per paskutiniuosius dešimtmečius jau buvo išrašyta ir išpasakota. V. Zaborskaitės knygos parengimas, kaip ir A. Zavišaitės, švelniai tariant, nedžiugina (rengėjams derėjo bent išnašose patikslinti akivaizdžius faktinius riktus), todėl turėtume nebe tik kalbėti, bet garsiai šaukti, kad, retėjant senųjų redaktorių gretoms, nebebus kas rengia bent kiek sudėtingesnius leidinius. Suprantu, kad leidyba yra verslas, bet verslininkams profesinis prestižas irgi svarbu. Paramos leidybai tvarka, kai gautas lėšas reikia panaudoti ir knygą išleisti tais pačiais metais, prie leidybos kokybės taip pat neprideda. Bet tai kita tema, kurią vertėtų aptarti atskirai.

Iš akistatų su būtuojų laiku, žinoma, verta skaityti ir Romualdo Granausko atsiminimus „Kai reikės nebebūti: mano draugo gyvenimas ir mirtis“, nors jie ir nėra itin išsiskiriantys iš paties rašytojo paskutinių metų grožinės memuaristikos. Na, jeigu ir išsiskiria, tai labiausiai tuo, kaip juose atsiskleidžia lietuvių šeimos hierarchija: šuo, vyras ir beveik beasmenė jiems patarnaujanti žmona. R. Granauską, kaip įprasta jo atsiminimuose, gelbsti humoras ir pasakotojo talentas. Lietuvių maskulinizmo studijoms įdomios medžiagos esama ir Arvydo Juozaičio dramose. Rinkinyje „Gyvuųjų teatras“ vyrų baimė prieš stiprias moteris ne mažiau svarbi negu istorinės asmenybės. „Prezidentienė“ atrodo vykusi kaip tik todėl, kad autorius į sceną išveda stipriai šaržuotas valdingas moteris – seseris Sofiją ir Jadvygą Chodakauskaites. Jų silpnavaliai, autoriaus požiūriu, vyrai (Smetona ir Tūbelis) scenoje net nepasirodo – moterys, rūkydamos užsienio ambasadų tiekiamus papirosus ir vis primindamos savo bajoriškumą ir lenkiškumą, dorojasi su Augustino Voldemaro nevykusiai rezgamu puču. Mizoginija yra ir lietuviškoji filosofijos tradicija, ir šiandienos tikrovė, todėl nenuostabu, kad iš moters reikalaujama visų pirma beatodairiško atsidavimo vyrui, juoba – genijui. Sofija Kymantaitė „Juodojoje saulėje“ nepelnytai dar kartą (tokią versiją palaikė Mikalojaus Konstantino Čiurlionio giminės) pristatoma kaip nepakankamai besirūpinanti savo vargstančiu ir sergančiu vyru, o jos – jaunos rašytojos ir motinos – tragizmas neatrodo esąs lygiavertis vyro dramai. Vis dėlto, nežiūrint šių feministinės žiūros įkvėptų pastabų, „Gyvuųjų teatrą“ išskirčiau kaip reikšmingą bandymą permąstyti mūsų istoriją.

Dėl tų pačių priežasčių tikriausiai neliks nepastebėtas Ginos Vilūnės romanas „Karūna be karaliaus: Senojo Vilniaus trileris“ – net nepaisant Dano Browno kurpalio, ant kurio visiškai nesislapstant užtempta lietuviška medžiaga. Bet gal geriau taip, negu niekaip... O kaip tik taip, t. y. niekaip, atrodo Vaidos Marijos Knabikaitės romano „Gulbės sparnu palytėtos“ herojės, lyg būtų atklydusios maždaug iš praėjusio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio istorinių romanų. Apskritai ryškesnių knygų, parašytų moterų, 2012 m. buvo itin mažai, bet tai atsitiktinumai, ne dėsni. Ne tokiais „liesais“ metais

Vaivos Grainytės „Pekino dienoraščiai“ gal būtų eilinė smagiai parašyta knyga, o pernai ji buvo viena iš nedaugelio, kurią drąsiai siūliau skaityti pažįstamiems. Bet lygiai tą patį manau ir apie Mariaus Ivaškevičiaus „Išvaramą“: tarp įdomiausių knygų jis atsiduria visų pirma dėl nykoko pernykščių knygų konteksto. Kitu atveju sakyčiau, kad pradėdau pasiilgti literatūros, kur žmonių komunikacija ar jos stygius būtų reiškiamas ne vien keiksmožodžiais.

Vartydama poezijos leidinius, prisiminiau Birutės Pūkelevičiūtės apmąstymus, išsakytus naujai leidžiant „Metūges“: „tik dabar, skaitydama atsiminimų knygas, aš ėmiau suvokti, kokia uždara bendrija buvo jaunieji lietuvių poetai. Jie turėjo savo „kodus“ ir veik visi rašė ta pačia dvasine tonacija, nors ir pasirinkdavo skirtingas formas“ („Metūgės“, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 7). Rašytoja nepritapėlė turėjo galvoje savąją – žemininkų kartą. Skaitydama vieną po kito pernykščius lietuvių poetų rinkinius negalėjau atsistebėti, koks ryškus juose cecho solidarumo ir savotiškas užsidarymo savame gete jausmas. Atrodo, seniai praėjo mada eilėraščius dedikuoti mylimoms moterims; dabar eilėraščiai rašomi pirmiausia galvojant apie kolegas, komunikuojant su jais (nurodant net pavardes), realūs poetai tampa eilėraščių herojais (jiems į kompaniją dar retsykiais tinka ir Valentinas Sventickas su Romu Orantu). Net debutantas Nerijus Cibulskas („Nutrinami“) savo eilėraščių rinkinį pradeda nuo Sigito Gedos ir Edgardo Aleno Poe įsirašymo į asmeninę istoriją. Gal būtinybė pademonstruoti ryšius su kolegomis kyla iš jausenos, kad poezijos skaitytojų ratas mažta ir lieka kliautis saviškių būrelio pripažinimu? Ar tai užsitęsęs paaugliško susirūpinimo savo poetyste („ar aš jau poetas? ar aš jau matomas?“) laikas? Turiu galvoje ne Aido Marčėno rinkinį „Ištrupėjusios erdvės“, kuris tiesiog yra skirtas prisiminti autoriui svarbius žmones – poetus ir ne poetus; kalbu apie kur kas platesnį reiškinį, įskaitant nuolatinę Gintaro Bleizgio ir Rimvydo Stankevičiaus partnerystę (abipuses recenzijas ir pan.). Tokiame uždaramame, homosocialiame kontekste atsiradęs ryškesnis kitoks, nepriklausomas balsas veikiausiai būtų suvoktas kaip pavojingas (B. Pūkelevičiūtė kadaise rašė, kad buvo suvokta kaip „arlecchina“), besikėsinantį į lietuvių poezijos hierarchijų *status quo*. O tų kitokios tonacijos balsų labai reikėtų dėl pačios poezijos įvairovės, kad ji draugiškuose bendraminčių susišūkavimuose visai nesuvienodėtų. Spėju, kad kaip tik dėl tokios priežasties mano kolegės iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto kaip įdomiausias poezijos knygas išskyrė individualesnes „nerimtąsias“, kuriose daugiau kalbinės žaismės (Artūro Valionio „Apytiksliai trys“, iš dalies Gyčio Norvilo „Išlydžių zonos“, Arūno Sprauniaus „Siaubingai herojiškai“).

Iš novelistikos išskirčiau Vido Morkūno „Reportažą iš kiaušinio“, – atrodo, juodu su Valdu Papieviu yra ta tylioji vidurinėsios kartos nuošalė (geriausia šio žodžio prasme – kaip nepasidavimas vyraujančioms tendencijoms). Abu autoriai yra lyg kokie rezistentai pogrindininkai, iš pirmo žvilgsnio beveik nepastebimi, tačiau svarbūs kaip paliudijimas, kad geriausios lietuvių literatūros tradicijos tebėra gyvos.

Vis dėlto daugiausia skaičiau knygų, kurių skaityti nevertėjo (Vytauto Čepo „Vieniųjų moterų meilė“, Emilijos Liegutės „Bonjour, madame!“ ir pan.). Net pradėjau manyti, kad literatūrologo sąžiningumas, kaip jį išsivaizduoju, yra beprasmiškas gyvenimo apsisunkinimas: pasidaro gaila ir savęs, ir lietuvių literatūros, ir popieriui sunaudojamų medžių. O juk kiekviena proga skelbiu, kad dirbu savo darbą todėl, kad jis man patinka, nepaisydama nė menko atlyginimo už knygas atiduotą gyvenimo laiką. Kita vertus, jeigu galvoju, kad literatūra turi skatinti žmogų mąstyti ne tik apie

literatūrą, bet apskritai kelti prasmės klausimus, tai, sakyčiau, pernykštės knygos savo darbą bus atlikusios tobulai.

Elena Baliutytė

Skaityti geras knygas malonumas, jas reitinguoti, rinkti geriausias – tikras nervų išbandymas. Su Vilniaus knygų muge pasibaigus kolektyvinių derinių įtampai magą jau su individualia atsakomybe dar kartą prisiminti praėjusių metų knygas. Kalbėti yra apie ką – visų pagrindinių žanrų knygos šį kartą galėjo realiai pretenduoti į kūrybiškiausios titulą. Taigi liaudies išmintis „Iš bado šuo ir ridiką ėda“, tapusi geriausių knygų dvyliktuko rinkimų šūkiu, yra šiek tiek tikslintina: jei ir ėda, tai tikrai ne iš bado, o iš gurmaniškų paskatų. Knygų mugės išvakarėse viena pažįstama kirpėja paklausė, ką iš lietuvių autorių prozos reikėtų skaityti. Rekomendacijas įkvėptai pradėjau nuo romano, skaitytojų paprastai mėgstamiausio žanro. Moteris dėmesingai, kartais ir emociškai reaguodama, išklausė Alvydo Šlepiko romano „Mano vardas – Marytė“ siužetą. Dėmesio paskatinta ėmiausi Sigitos Parulskio romano „Tamsa ir partneriai“ pristatymo, bet, vos išgirdusi, kad tai knyga apie žydų tragediją Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais, klausėja ryžtingai mane nutraukė: man jau gana, viena už kitą baisesnės – jūs ką, depresiją man norit įvaryti! Ir nukreipė kalbą į Harukį Murakamį, kuriuo žavisi jos studentas sūnus, aš savo ruožtu – į kolegų entuziastingai skaitomas Tahiro Shaho knygas. Tuo pokalbis kirpykloje apie lietuvių literatūrą ir baigėsi.

Ilgokai ieškojau savo santykio su kontroversišku vertinimu sulaukysiu S. Parulskio romanu: jį skaičiau kaip normalią, gerą, profesionaliai parašytą knygą – atrodytą, ko dar reikia – viskas gerai; kita vertus, kai imi į jį žvelgti iš tikrovės pusės, iš žydų tragedijos masto, tuomet pagal romano žanro taisykles profesionaliai sužaistas literatūriškumas virsta beveik trūkumu. Tik jį lemia, manau, ne pasakojimo kokybė, o kontekstiniai skaitytojo lūkesčiai: holokausto tema tebėra gyva, skaudi ir ji turbūt dar negali lengvai tapti literatūra. Dėmesys „formos“ lygmeniui tarsi subanalina, nureikšmina „turinio“ momentą. Apie tai, kad kūriniuose istorinėmis temomis bet kokia ryškesnė „forma“ gali pasirodyti net neetiška, rašė Czesławas Miłoszas „Pavergtame prote“: „Beje, tą patį jaučiau ir dalyvaudamas nacių okupuotos Varšuvos įvykiuose: tam galėtų būti pritaikyta kiekviena aprašymo forma, išskyrus „fiction“. Prisimenu, kad buvome šiek tiek sutrikę, kai maro apimtame mieste Alfa skaitė mums savo apsakymus „karštomis“ temomis, – jų kompozicija buvo pernelyg sklandi“ (p. 139). Į tai reiktų atkreipti dėmesį, norint suprasti romano vertinimų kontroversiškumą, bet nemanau, kad būtų teisinga šią temą palikti vien dokumentikai. Suvedant balansą, daugiau argumentų būtų už S. Parulskio romaną nei prieš.

Labai emociškai skaičiau A. Šlepiko knygą – veltui bandžiau perjungti sąmonę į estetinį raiškos lygmenį ir taip atstatyti distanciją su vaizduojama tikrove. Matyt, tai archetipinės reakcijos į vaiko, apskritai silpnojo kančias. Stilistinis pasakojimo kodas čia ne tiek realistinis, kiek baladinis, žanrinė forma labiau primena scenarijų nei romaną, man rodos, kaip tik šis nukrypimas stiprina tikroviškumo, autentikos išpūdį. Ir atvirkščiai, į pabaigą, kai susitelkiama į vienos iš vaikų, Renatės, istoriją Lietuvoje, kai atsiranda linijinis vyksmas, įtaiga silpnėja – žinoma, ne tik dėl šios vienos priežasties. Nors memuarinės literatūros apie Rytprūsių vokiečių likimą pokario metais esama, bet apie „vilko vaikus“ ne vienas iš mūsų turbūt sužinojo tik perskaitę A. Šlepiko knygą.

Tiesa, pernai šia tema pasirodė dar vienas romanas – Roko Flicko „Paskutinis traukinys“, bet jame daug ekstensyvaus istorinio pasakojimo, o „vilko vaikų“ istorijos įkomponuotos į banalų siužetą.

Romano siužetas visada palieka redukuoto, sukonstruoto, ištiesinto pagal vieną ar kitą schemą gyvenimo išpūdį. Sudėtingą, nuspėjamą posūkių tikrovės raizginį geriausiai turbūt imituoja esė žanras. Eugenijaus Ališankos knyga „Gatvė tarp dviejų bažnyčių“ tai patvirtintų. Autobiografiniai faktai ir patirtys trylikoje rinkinio tekstų natūraliai susiklosto į šeimos, giminės, o bendriau – ir Lietuvos žmonių likimų mažuosius istorinius pasakojimus. Bet organišką gyvenimo srauto išpūdį esė tekstuose sukuria tik meninė pasakojimo kokybė. Šiuo atveju ją apibūdintume kaip lengvai (auto)ironišką pasakotojo distanciją, puikų humoro jausmą, intelektualų, elegantišką stilių, išmoningai kuriamą tekstų struktūriškumą.

Rytietiška ramybe, sentenciškai nugludintu, slystančiu stiliumi įsiminė Alio Balbieriaus esė knyga „Vaivorykštė ir neandertalietis“. Joje mąstoma apie tylą, vienatvę, tuštumą, apie tolydų, vientisą amžiną laiką, amžiną gamtą ir amžinasties jausmą kiekvieną akimirką. Nedažna būseną civilizacijos triukšme ir laikinume.

Sukrečianti Vido Morkūno apsakymų knyga „Reportažas iš kiaušinio“. Tai sunkūs tekstai – apie mirtį, vienatvę, ligas, girtuoklių tėvų silpnapročius vaikus, skurdą, visuotinę entropiją, dūlėjimą, trūnėsius... Vaizduojamas pasaulis savo slogumu galėtų visiškai prislėgti, jei ne magišką realizmą primenantys fantastiniai intarpai, gyva, vaizdinga, tiesiog purslojanti kalba ir stoiškas tylus humanizmas.

Kaip ir ankstesniais metais, aukštas pozicijas išlaikė poezija. Viena ryškiausių knygų – Rimvydo Stankevičiaus „Ryšys su vadaviete“, tęsianti rinkiniuose „Laužiu antspaudą“ ir „Patys paprasčiausi burtažodžiai“ pradėtą anapusyybės temą. Prisiminus dar Alfonso Andriuškevičiaus „Vėlyvuosius tekstus“, Vytauto Stankaus „Vaikščiojimus kita ledo puse“, Gintaro Bleizgio „Sodą“ jau galime kalbėti apie rimtus metafizinės poezijos bandymus, apie *kitos* erdvės poetinius vaizdinius, apie būties, neturinčios raiškos, kūnijimą. Kuo tad išsiskiria „Ryšys su vadaviete“? Pirmiausia tuo, kad tai yra ne šiaip sklendžianti vaizduotė, kurianti transcendencijos pavidalus iš pažinimo aistros, o psichologiškai motyvuota, pasakotojo situacijos konkrečiame eilėraštyje išauginta vaizdinija. Be to, kitos erdvės perspektyva, iš kurios dažniausiai kalbama, leidžia autoriui naujai, nebanaliai kalbėti apie šiapusinę tikrovę ir patirtis. Pasakotojas yra „abipus durų“ – *ten* ir *čia* tuo pačiu metu. Man didžiausią išpūdį darė tai, kad šioje knygoje iracionalumas (be jokios mistinės egzaltacijos) yra racionaliai išaknytas kūrinio struktūroje. Meistriškai suvaldyta forma (ir eilėraščio, ir visos knygos) leidžia skaitytojui ne tik pajusti nežinomybės šurpą, ne tik kitaip išvysti šiapusinę tikrovę, bet ir būti saugomam intelekto distancijos.

Kitaip išskirtinė yra Stasio Stacevičiaus knyga „Stiklinė“, mano skaityta jau po autoriaus mirties ir neišvengiamai su šia žinia. Toks išpūdis, kad knygoje autorius ne išsipranašavo, o tiesiog suplanavo savo mirtį; likiminė knyga, rašyta šitą žinant. Knyga aiškios, raiškios struktūros, skaidri, ledinė, šalta. Tai poezija su biografinio konteksto ženklais: apie vienatvę užpustytame Dzūkijos vienkiemyje, kalbant su mylima moterimi, mirusiais motina ir tėvu, su giminės istorija iki mėlynojo kraujo kartų. Paskutiniame skyriuje „Vėl skaidri“ „tylologas“ siunčia žinias jau iš kitos erdvės,

„pirmykštės, beširdės, tyros tuštumos“, stengdamasis įminti nepažinaus, „tylos rutuliais“ užpildyto peizažo esmę. „Tapytoja dingsta. Už tapomo krašto kalvos. / Horizontų įžvėrinti gal nepadės. Vienui vienas / bandau juos įvėjinti, įpaukštinti, išuvinti. Vos vos / įžmoninti reiktų. Paskui kraštas pats įsidievis“ (p. 174).

Aidas Marčėnas „Ištrupėjusiose erdvėse“, pacitavęs S. Stacevičiaus ketureilį, skyrė jam penkiaeilį: „kaukšt! šedevriukas / išėjo - merkinėse / užmerktas, / meilės / mirties lauko / nušviestas // pro skylę ak menuke“ (p. 78). Tai gal pirmasis knygos tekstas, rašytas gyvajam ir jau perėjusį mirusiems atminti skirtų epitafijų rangą. A. Marčėnas, savo knygoje meistriškai susitankinęs iki tankos, kuria rytietišką gamtos vaizdo ir sąmonės pėdsako jungties punktyrą, stabdo laiką, kad pro kasdienybės raizginį prasimuštų išskaidrėjusi būtis. „Paukščiai išskrido - / tuščia tik koks laiviūkštis / ties horizontu // pririša klajojantį / žvilgsnį - trūkt - ir paleidžia“ (p. 75). Panašių ir kitokių šedevriukų knygoje ne vienas. Bet skaitytojas ir pats žino, kokio rango poetas yra A. Marčėnas (paskelbus geriausių metų knygų dvyliktuką ne vienam turėjome aiškintis, kodėl jame nėra „Ištrupėjusių erdvių“).

Dėmesio verta Vytauto Kazielos poezijos knyga „Užklumpa šviesa“. Mirties, vienatvės, beprasmybės, būsimybės *anapus* vaizdijimai čia įgavę individualų poetinį stilių - minimalistinė forma, lakoniška, abstraktoka kalba, grafiška (juodai balta) žodžio spalva: „lūpos išdžiūvo / ir tinka nebent tik maldai / šnara kaip švendrai / sausi ir aštrūs // jau po šalnos“ (p. 108). Kiek monotoniška, depresyvi, bet veikianti, tikra poezija.

Praeitais metais pasirodė visai kitokio meninio kodo gerų poezijos knygų. Iš tokių pirmiausia miniu Gyčio Norvilo „Išlydžių zonas“. Tai poezija, kurios poetiką galima apibūdinti kaip avangardišką. Tiesa, knygos redaktorius Antanas A. Jonynas, sveikindamas autorių su kūrybiškiausios knygos titulu, pasakė, kad tai jau šiek tiek senstelėjęs XX a. avangardas. Bet jei avangardą suprasime ne tiek kaip substancinį turinį, o kaip santykį su savojo laiko kūrybos kontekstu, tuomet egzistencinės-metafizinės ar postmodernistiškai žaidžiančios poezijos fone G. Norvilo poezija, aktyvuojanti instinktus, pirmą kartą barbarišką energiją ir nukreipianti ją maištui, socialiniam veiksmui, yra iš tiesų avangardiška. Čia kuriamas apverstas pasaulis, trikdama logika, dekonstruojamas kalbantysis, galintis būti bet kuo ir transliuoti vaizdus iš įvairių perspektyvų. „Haliucinacinė nuošalė“ tampa vienintele „sveiko proto“ vieta, iš kurios veriasi nepatogios tiesos apie šiandieninį pasaulį, kuriame žmogus tėra technologijų tęsinys, mechanizmas, kūnas, organika, kirminas - „turinys klaikios amžinybės“. Niūroki vaizdeliai, bet būtini, prisimenant kad ir eilėraščio „Privatūs laimės baseinai“ gyventojus-gyvius. „Poezija turi pastatyti į kampą arba į vartus, kurie per visą horizontą, atimti paskutinę viltį, - tik tada pradedi gyventi neatsispirdamas į iliuzijas - - -“, - skelbia 17-asis punktas „iš nulinių buvimų“ (p. 76). Tai sociali, maištinga ir, manykime, veiksminga knyga, nes parašyta ir padaryta kūrybiškai ir talentingai.

Iš panašios „nuošalės“, bet postmodernistine stilistika sukurtas Arūno Sprauniaus eilėraščių rinkinys „Siaubingai herojiškai“. Tiksliau, „nuošalė“ čia likusi už teksto, o į mus byloja postindustrinės visuomenės vartotojas: reklamų, šūkių, šou, instrukcijų ir kitokių banalybių industrijų adresatas ir adresantas tuo pačiu metu. Tai ironiškai komiški tekstai-absurdeskos, kur makaronėjančia kalba visu gražumu skleidžiasi

vartotojiško gyvenimo nesąmonės ir totali beprasmybė.

Antilyrinės tradicijos punktyrą baigiu linksmiausia ir žaismingiausia knyga – Artūro Valionio „Apytiksliai trys“. Jos autorius knygos anotacijoje smagiai rašo: „Tai kalbos ir tostai įvairioms progoms, sąnašų ir išnašų rinktinė, ironiškai romantiška lyrika (viltis įskaičiuota), tradicinis postmodernizmas.“ Šiuose tekstuose nepiktai šaipomasi, perkuriamos kultūros tekstų situacijos, parodijuojamas literatūriškumas, romantinės klišės, žaidžiama kalba, nevengiama svetimžodžių, žargono, barbarizmų, slengo – sukuriamas smagus ekspromtu rašomos šiuolaikinės šnekamosios poezijos išpūdis.

Kitokiam – sakralaus, pranašaujančio žodžio – lygmeniui atstovauja Vlado Braziūno rinkinio „Fontes amoris“ eilėraščiai. Jie išsiskiria kalbos energija, pabrėžtu fonetiniu žodžio kūnu; tvirtos struktūros ketureiliuose (neretai soneto formos) dominuoja priebalsiniai, apsunkinti sąskambiai, komplikotas ritmas. Pastebima tendencija poetinę aurą turinčius įvaizdžius suprozinti, pabrėžti ne jų simboliškumą, o pirmapradį daiktiškumą. Iš ankstesnių rinkinių atpažįstame melancholišką, lemties siužetams paklūstantį eilėraščių subjektą, archajinį pasaulėvaizdį, laiką, virtusį erdve (*laiką* ir *lauką*, atmintyje virstančius vienu, yra gražiai sugretinusi Viktorija Daujotytė savo knygoje „Laisvojo mąstymo properšos“).

Apie šio vienio jauseną, apie autentišką, orų žmogaus buvimą prigimtoje savo erdvėje, kartu kartas atmenančiuose namuose, kartu su medžiais, augalais, paukščiais – visais gyvais padarais, rakandais, mintyse tebesančiais artimaisiais yra V. Daujotės poezijos knyga „Gīvenu vīna / Gyvenu viena“. Parašyta žemaitiškai (Varnių tarme) ir lietuviškai. Ši netikėta knyga kiek primena Marcelijaus Martinaičio memuarinės eseistikos knygą „Mes gyvenome“. Liudydamos savos kultūros tradicijos laiduojamą gyvenimo sakralumą, vertę ir prasmę, jos kontrasto principu pritraukia Mariaus Ivaškevičiaus pjesę „Išvarymas“, bene geriausią kūrinį šiuolaikinės emigracijos tema. Kiek žūtbutinių pastangų pjesės herojai deda norėdami prigyti svetimoje aplinkoje, kabindamiesi į naują gyvenimą, keisdami save pagal kitos visuomenės papročius, bet viskas galop baigiasi neįgyvendintų ambicijų kartėliu, tuščiai einančio gyvenimo jausena, beprasmybe. Aktuali, talentingai parašyta pjesė (Oskaro Koršunovo taip ir pastatyta – bilietą į spektaklį reikia pirkti bent prieš tris mėnesius).

Paminėsiu dar keletą dėmesį atkreipusių knygų: Tautvydos Marcinkevičiūtės poezijos rinkinys „Greitaeigis Laiko liftas“ pirmiausia įsiminė dėl poetinio pasakojimo principo: žodžius skaidyti į skiemenis ir taip formuoti atsitiktiniu fonetiniu panašumu grindžiamą pasakojimą nėra nauja, bet šioje knygoje tai daroma pabrėžtai intensyviai. Šalia atsiduria įvairių kontekstų, erdvių ir laikų kultūrų fragmentai, kartais susidėstantys į prasmingą tekstą, o kartais įdomūs tik dėl paties junglumo galimybės. Toks ir kitoks (poli)lingvizmas lietuvių poezijoje populiarėja ir jau yra sulaukęs kalbininko Skirmanto Valento dėmesio: 2012-ųjų pabaigoje pasirodė jo monografija „Kalbos stigmos poezijoje: (Pro)nomen“. Ankstesnėje knygoje „Mė(lynojo)nulio lingvistika“ jis rėmėsi V. Braziūno ir Sigitos Gedos poezija, naujoje, be šių poetų, pasitelkiama dar ir A. Marčėno, S. Parulskio, Almio Grybausko kūryba. Autoriaus dėmesio centre – bendrieji poezijos reiškiniai: polilingvizmas, poetinė mitologija, poetinės morfemos ir fonemos logika. Daugeliu atvejų kaip tik jie sudaro analizuojamų tekstų poetiškumo šerdį. S. Valentas turi pavydėtiną sugebėjimą apie sudėtingus dalykus rašyti įdomiai, vaizdžiai, suprantamai („Opozicijos eilėraštyje „veikia“ tarsi

„greitintuvas““, p. 23). Antai polilingvizmo reiškinių poezijoje jis palygina su Biblijoje aprašytu Sekminių stebuklu, o poetinę rekonstrukciją, laiko, raidos aspektus aprašo pasitelkdamas Babelės bokšto situaciją. Lietuvių poezijai ir ypač tai jos daliai, kuri suka konkrečiosios (akustinės ir grafinės) raiškos link (o tokia tendencija šiuo metu labai suaktyvėjusi), S. Valento tarpdalykinės monografijos, kur susitinka „poezijos gramatika ir gramatikos poezija“, yra itin reikšmingos.

Literatūros kritikai praeiti metai buvo ne visai eiliniai ne tik dėl pasirodžiusių gerų knygų. Keletą bent suminėsiu: V. Daujotytės monografija „Justino Marcinkevičiaus žemė: Žmogaus *šiapus*“ ir esė tekstų knyga „Laisvojo mąstymo properšos“; Maironio jubiliejiniais metais išleista Brigitos Speičytės monografija „Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva“, atnaujinanti poeto kūrybos recepciją; Ramunės Bleizgienės monografija „Privati tyla, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, kurioje kūrybiškai jungiasi tekstų ir socialinės praktikos tyrimai. Neeiliniai 2012 metai jau vien dėl to, kad atsirado kritikams skirta Vytauto Kubiliaus premija (steigėjas Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas). Pirmuoju premijos laureatu tapo Valdemaras Kukulius; šiuo metu jau išleista ir jo kritikos tekstų knyga „Vertybių apžvalgos ratas“.